

Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Verilen Eğitim Hizmetlerinin Karşılaştırılması: Türkiye-Almanya Örneği

Tuğba ÖZTÜRK¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Almanya ve Türkiye'deki özel eğitim hizmetlerine yönelik yasa ve uygulamaları incelemek, bu hizmetler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır. Bu çalışma, derleme bir araştırma niteliğindedir. Yapılan literatür incelemesi sonucunda her iki ülkede konuya yönelik farklı çalışmalar bulunmasına rağmen özel gereksinimli bireylere yönelik verilen eğitim hizmetlerini karşılaştıran herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle, bu çalışmanın özgün bir niteliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma, iki farklı kültür ve ülkedeki eğitim sistemi arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemeye yardımcı olabilir, özel gereksinimli bireylere yönelik müdahalelerin planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesinde kuruma ve politika yapıcılara veri sağlayabilir. Ayrıca literatürde yer alan verilerin ortaya konulması ile Türkiye ve Almanya'daki özel eğitim hizmetlerinin karşılaştırılması konuya ilişkin benzer ve farklı sorunların tanımlanmasına ve çözüm önerilerinin sunulmasına da yardımcı olabilir.

Literatür incelendiğinde Türkiye'de engelli bireylere yönelik eğitim faaliyetlerinin sınırlı olduğu, bu bireylerin eğitim olanaklarının anayasa ile güvence altına alındığı belirlenmiştir. Almanya'da ise bu bireyler eğitim sistemi içerisine iyi şekilde entegre edilmiş ve kaynaştırma faaliyetleri üzerinde önemle durulmuştur. Günümüze özel eğitim kapsamındaki faaliyetler genişletilmiştir. Eğitim gereksinimi olan engelli birey sayısının yüksek olması nedeniyle eğitimde ve özellikle kaynaştırma sınıflarının fiziki alt yapıları ve eğitimci sayıları yetersiz kalmaktadır. Uygun fiziki altyapının sağlanması, bu imkânların ücretsiz ve sosyal devlet çatısı altında verilmesi ve geliştirilmesinin eğitim ihtiyacını karşılayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: *Eğitim, Özel Eğitim, Özel Gereksinimli Birey, Türkiye, Almanya*

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye, mail: tugbaozturk3@stu.aydin.edu.tr
ORCID: (0000-0001-8945-0179)

Comparison of Educational Services Provided for Individuals with Special Needs: The Case of Turkey-Germany

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the laws and practices regarding special education services in Germany and Turkey, and to reveal the similarities and differences between these services. This study is compilation of research. As a result of the literature review, although there are different studies on the subject in both countries, no study has been found that compares the education services provided for individuals with special needs. Therefore, this study is considered to have an original quality. In addition, this study can help identify the similarities and differences between the education systems in two different cultures and countries, and provide data to the institution and policymakers in the planning, implementation, and evaluation of interventions for individuals with special needs. In addition, the comparison of the data in the literature with the special education services in Turkey and Germany can also help to define similar and different problems on the subject and to offer solutions.

When the literature is examined, it has been determined that educational activities for disabled individuals are limited in Turkey, and the educational opportunities of these individuals are guaranteed by the constitution. In Germany, however, these individuals were well integrated into the education system and inclusion activities were emphasized. Today, activities within the scope of special education have been expanded. Due to the high number of disabled individuals in need of education, the physical infrastructure and the number of educators in education, especially in inclusive classrooms, are insufficient. It is thought that providing the appropriate physical infrastructure, and providing and developing these opportunities free of charge and under the roof of the social state will meet the education needs.

Keywords: *Education, Special Education, Individuals with Special Needs, Turkey, Germany*

GİRİŞ

Özel eğitim, bireysel olarak planlanmış ve sistematik olarak izlenen öğretim prosedürleri, uyarlanmış ekipman ve materyaller, erişilebilir ortamlar ve özel ihtiyaçları olan öğrencilerin okulda ve toplumda daha yüksek bir kişisel öz yeterlilik ve başarı düzeyi elde etmelerine yardımcı olmak için tasarlanmış müdahalelerdir. Kapsamı, işlevi ve uygulamalarıyla dünyada ve ülkemiz eğitim sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan bu müdahale sistemleri toplumsal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan giderek daha çeşitli hale gelmiş ve bu çeşitlilik üzerinde daha fazla durmaya başlanmıştır (Hatipoğlu, 2022).

Özel gereksinimli bireylerin; bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal özellikleri yönünden akranlarından farklı gereksinimleri bulunmaktadır. Bu bireylerin eğitimlerinin, hangi ortamlarda ve nasıl karşılanması gerektiği konusu, özel eğitim alanında gözlenen gelişmelerle birlikte ülkeden ülkeye farklı biçimlerde ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı, Almanya ve Türkiye'deki özel eğitim hizmetlerine yönelik yasa ve uygulamaları incelemek, bu hizmetler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır. Bu çalışma, derleme bir araştırma niteliğindedir. Dolayısıyla ulusal ve uluslararası yayınları inceleyerek konuya ilişkin detaylı bilgi elde etmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada özel eğitim hizmetleri ve kapsamı, dünyada özel eğitim hizmetlerinin gelişim süreci, Türkiye ve Almanya'daki özel eğitim hizmetlerine yönelik yasa ve uygulamalara yer verilmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, iki farklı kültür ve ülkedeki eğitim sistemi arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemeye yardımcı olabilir, özel gereksinimli bireylere yönelik müdahalelerin planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesinde kuruma ve politika yapıcılara veri sağlayabilir. Ayrıca Türkiye ve Almanya'daki eğitim hizmetlerinin karşılaştırılması, bu iki ülkedeki özel eğitim uygulamalarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda sorunların tanımlanmasına ve çözüm önerilerinin sunulmasına da yardımcı olabilir.

1. ÖZEL EĞİTİM HİZMETLERİ

Özel eğitimin birçok farklı tanımı bulunmaktadır. En genel tanımıyla özel eğitim, özel gereksinimi olan bireylere sunulan eğitim hizmetidir. Özel eğitim, alanı kapsamı, işlevi ve uygulamalarıyla dünyada ve ülkemiz eğitim sistemi içerisinde önemli bir yere sahiptir ve her geçen gün daha

da önemli hale gelmektedir. Özel eğitime ihtiyaç duyan öğrenciler sıklıkla iki temel grupta ele alınmaktadır. İlk grup yetersizlikten etkilenmiş engelli öğrencilerden oluşurken ikinci grup ise özel yeteneğe sahip öğrencilerden oluşmaktadır (Sak ve Toraman, 2020; Ulugöl ve Erbaş, 2020).

Engellilik, organların zedelenmesine bağlı olarak işlevlerinde oluşan kayıpların yol açtığı yetersizlik nedeniyle, bireyin çevreyle etkili ve yeterli etkileşim kurma sürecinde karşılaştığı problem durumudur (Sak ve Toraman, 2020). Günümüzde engelli bireylerin sınıflandırılması konusunda birçok farklı yaklaşım ve model bulunmaktadır. Türkiye’deki Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde zihinsel engelli, otizm spektrum bozukluğu olan, bedensel engelli, görme engelli, işitme engelli bireyler olarak toplam beş farklı engel türü tanımlanmıştır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018). Bu bireylere yönelik değerlendirme, yerleştirme ve izleme süreçleri yasa ve yönetmeliklerde ele alınmıştır (Kargin, 2007). Bu kapsamda yer alan ve özel eğitim gereksinimi olan bireylere yönelik “Eğitsel Değerlendirme ve Tanılama” ile “Yönlendirme, Yerleştirme ve İzleme” aşamaları bulunmaktadır. Eğitsel Değerlendirme ve Tanılama süreci, rehberlik ve araştırma merkezlerinde oluşturulan özel eğitim değerlendirme kurulu tarafından, bireyin tüm gelişim alanındaki özelliklerini ve akademik alanlardaki yeterlilikleriyle birlikte eğitim gereksinimleri belirlenerek uygun ortamda ve uygun ölçme araçlarıyla değerlendirme aşamalarını kapsamaktadır. Yönlendirme ise, bireyin eğitsel değerlendirme ve tanılama sonuç raporuna göre uygun ortam ve hizmete göre hazırlanan eğitim planını içeren süreçtir. Bu süreç sonrasında özel eğitime ihtiyacı olan birey uygun resmî okul ya da kuruma yerleştirilmektedir. Son olarak izleme aşamasında, özel eğitim hizmetlerinin planlanması, sürekliliğin sağlanması ve bireylerin tüm gelişim aşamalarının izlenmesi sağlanmaktadır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018).

2. DÜNYADA ÖZEL EĞİTİM HİZMETLERİNİN GELİŞİMİ

Özel eğitim hizmetlerinin gelişimine bakıldığında, ilk çağlarda engelli bireylerin sosyal, siyasal, ekonomik ve eğitim haklarına sahip olmadıkları bilinmektedir. Bunun yanı sıra, birçok toplumda engellilerin yaşam haklarının dahi yok sayıldığı ve ölüme terkedildiği bildirilmiştir. Özellikle Avrupa’da engelli bireyler ilk çağlardan orta çağa kadar uğursuz, lanetli ve gereksiz bireyler olarak görülmüş, kendi yakınları tarafından sokağa terk edilmiş, kötü muamelelere maruz kalmış ve toplum tarafından

dışlanmışır (Çitil, 2012). Ek olarak sıra bazı toplumlarda yasal ve hukuki sözleşmeler düzenlemeleri, mahkemelerde şahitlik yapmaları ve engelli olmayan bireylerle eşit yasal haklara sahip olmaları engellenmiştir (Sak ve Toraman, 2020; Ulugöl ve Erbaş, 2020). 12. yy'da cüzamlı hastalar karantina amacıyla kapatılmışır. Bu kapatılma kurumsallaşmanın ilk aşaması olmuştur. 13. yüzyıldan itibaren ise engelli insanlar, manastır topluluğu ve kiliseler tarafından yönetilen ilkel hastanelere gönderilmiştir. Bu süreçte, Londra'da, Bedlam olarak bilinen St. Mary Bethlehem hastanesinde hastalara acımasız ve insanlık dışı muamele yapıldığı, Paris'te de bu yapıya benzer yapıların kurulduğu, bedensel ve fiziksel engelli bireylerin Salpêtrière ve Bicêtre olarak bilinen ünlü hastanelerde alıkonulduğu bildirilmiştir (Rossa, 2017).

Orta çağlara gelindiğinde ise çoğunlukla engelli bireylerin yaşamlarına son verilmesi gibi olaylar azalmış olsa da kötü muameleler devam etmiş, engelli bireyler cüce ve palyaço olarak eğlence amacıyla kullanılmış, hapsedilmiş ve kötü davranışlara maruz bırakılmışır. Başta Hristiyanlık olmak üzere Musevilik, Yahudilik ve İslamiyet gibi dinler yayıldıkça, engellilere yönelik bu kötü muameleler giderek daha da azalmaya başlamıştır (Sak & Toraman, 2020).

Rönesans ve reform hareketlerinin etkisiyle engellilere yönelik kötü muameleler giderek yerini insan haklarını korumaya yönelik müdahalelere bırakmış, insan hayatının değeri daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu sayede engelli bireylerin eğitimleri konusunda önemli ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, 16 yy.'da İspanyol keşiş Leon'un işitme engelli çocuklara basitçe kendilerini ifade etmeyi öğrettiği, keşişin bu girişimlerinin özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitilebileceği düşüncesini ortaya çıkardığı belirlenmiştir (Kuşçu ve Günday,2020:63). Bu doğrultuda 1755 yılında Fransa'da ilk kez işitme engelli bireylere yönelik özel bir okul açılmışır (Özdemir, Çifci ve Sayan, 2022). Özürlüler alanında ilk çalışmaların ise görme engelliler ve görme özürlüler alanında olduğu bilinmektedir. İlk olarak Fransa'da, Fransa Dış İşleri Başkanlığında çalışan Valantin Haüy isimli bir memurun Paris'teki kör bir dilenci çocuğu eğitmesi sonucu elde ettiği başarıyı onaylayan Fransız Fen Akademisi, körler için bir okul açılması konusunda Haüy'ü desteklemiştir. Böylece ilk körler okulu 1873 yılında Paris'te açılmışır. Kısa süre içinde Almanya, Avusturya ve Rusya'da benzer okullar açılmışır. Benzer olarak 1830'lu yıllarda da Amerika, Boston, New York ve Philadelphia'da körler okulu açılmışır (Rossa, 2017).

1930'lu yıllarda ise özel gereksinimi olan çocuklar ilkokula ek olarak ortaöğretim kademesinde de eğitim almaya başlamıştır. Bu bağlamda İngiltere'de 1980 yılında kaynaştırma yönünde yasal değişim gerçekleştirilmiş, parlamentoya özel eğitim ile ilgili rapor sunulmuş, bu rapor doğrultusunda Özel Eğitim Yasası ile fırsat eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır. 20. yy'da ulaşım, eğitim ve sağlık alanlarındaki gelişmeler sayesinde özel eğitim hizmetleri giderek daha fazla gelişme göstermiştir (Sak ve Toraman, 2020; Ulugöl ve Erbaş, 2020).

Özetle, engelli bireylerin özel eğitim hizmetlerine erişimlerinin oldukça zor bir süreçten sonra gerçekleştiği görülmektedir. Modern anlamda özel eğitim hizmetlerinin ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında başladığı gözlenmektedir. Dolayısıyla özel eğitim hizmetlerinin, genel eğitim hizmetlerinin bir parçası olarak sunulması, kaynaştırma, bütünleştirme ve ya kapsayıcı eğitim gibi faaliyetlerin tüm dünya genelinde oldukça yeni gelişmeler olduğu söylenebilir (Sak ve Toraman, 2020).

3. TÜRKİYE VE ALMANYA'DAKİ ÖZEL EĞİTİM UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Özel eğitim uygulamaları, bu eğitime ihtiyacı olan bireylerin sosyal çevre içerisinde iletişim kurlmaları, kendilerini ifade etmeleri açısından oldukça önemlidir. Özellikle eğitim hizmetleri ile ilgili sorunlar bu bireylerin toplumsal sorunlarının yanında giderek artan birtakım sorunları beraberinde getirmektedir (Orhan ve Genç, 2015).

3.1. Türkiye ve Almanya'da Özel Eğitim Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi

Ülkemizde Özel Eğitim uygulamalarının tarihi sürecine bakıldığında Osmanlı Dönemi'nde 1889 yılında Ticaret Mektebi çatısı altında işitme ve görme engelli bireylerin eğitimi için sınıflar açılmıştır (Orhan ve Genç, 2015). 1921'de İzmir'de özel bir Sağırlar – Körler Okulu açılmıştır. Başlangıçta Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı olan okul, eğitim boyutunun ağırlık kazanması ile birlikte daha sonra Milli Eğitim Bakanlığına (MEB) devredilmiştir. 1980 yılına kadar MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen faaliyetler, MEB Özel Eğitim Genel Müdürlüğü yapılmaya devam etmiş, bu kurum ise 1983 yılında MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Dairesi Başkanlığına dönüştürülmüştür. Daha sonra

“Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun” ile “MEB Özel Eğitim, Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü” kurulmuştur. 1983 yılında ise “2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu” gereğince özel eğitim gereksinimi olan çocukların eğitim hizmetleri ile ilgili esasları hükme bağlanmıştır (Özbey, 2007). Ülkemizde bu gelişmeleri takiben 1992 yılında üstün yetenekli çocukların okulun yanında kendi potansiyellerini geliştirebilmeleri için “Bilim ve Sanat Merkezleri” ve 1997’de “T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı” kurulmuştur. Bir kısım özel eğitim gereksinimi olan çocuklar okullarda açılan kaynaştırma uygulamaları ve bireyselleştirilmiş eğitim ve öğretim faaliyetlerinden yararlanırken, bir kısım çocuklar ise okulların özel alt sınıflarında eğitim görmüştür. 2000 yılında 573 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile birlikte “Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği” ve 2005’te “5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri 2007 yılında MEB’ e bağlanmıştır. 2017 yılında “Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği”, 2018 yılında ise “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği” yürürlüğe girmiş ve özel eğitim ihtiyacı olan bireylere yönelik daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir (Erdoğan ve Gökmen Genç, 2018).

Almanya’da özel eğitimin başlangıcı, Aydınlanma Çağı’nın fikirlerinden etkilenen bireylerin, sağır ve kör insanların diğer insanlara gibi eğitilebileceğini başarıyla kanıtladıkları 18. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır (Sohns, vd., 2010). 1820’den itibaren Weise, Saegert ve Haldenwang gibi öncüler, zihinsel engelli insanlara eğitim sağlamak için etkili girişimlerde bulunmuş, 19. yüzyılda ağırlıklı olarak kiliseler önderliğinde zihinsel ve fiziksel engelli kişiler için Almanya’da 83 özel eğitim Katolik kilisesi kurulmuştur. Öğrenme güçlüğü olan çocuklar için sınıflar ve okullar Almanya’nın önemli bir sanayi ülkesi olmaya başladığı döneme denk gelen 19. yüzyılın sonunda artmaya başlamıştır. Alman yerel yetkilileri 1880’lerden itibaren bu çocuklar için özel okullar açmaya başlamış, 21. yüzyılın başlarında özel eğitim, sıradan okullardan neredeyse tamamen ayrı, oldukça uzmanlaşmış bir okul sistemi çerçevesinde gelişmiştir. Bu gelişmelere karşın Nazi ırkçılık ideolojisinde engelli insanlar “işe yaramaz” ve toplum için bir yük olarak görüldüğünden Almanya’da Hitler döneminde engellilere sunulan tüm hizmetler ortadan kaldırılmıştır. Bu doğrultuda Nazi politikasından kaynaklı olarak Nazi hükümeti “Genetik Olarak Sağlıksız Nesillerin Önlenmesi Yasası”nı çıkarmış, bunun sonucunda da engelli bireylerin bir kısmı kısırlaştırmış, bir kısmı ise ötanazi merkezlerine götürülmüş, gaz

veya ölümcül ilaçlar aracılığıyla yaşamlarına son verilmiştir (Çitil, 2012). Nazi politikasının sona ermesinden 1970'lerin başına kadar Batı Almanya, tüm ülkede oldukça uzmanlaşmış ve kapsamlı bir bağımsız özel okullar sistemi geliştirmiştir (Ellger-Rüttgardt, 2006).

3.2. Özel Eğitim Alanındaki Yasalar

Ülkemizde özel eğitim kapsamında engeli olan bireylerin eğitim hakkına ilişkin düzenlemelere bakıldığında anayasada tüm bireylerin eğitim hakkına sahip olduğu, anayasanın 42. maddesinde ise kimsenin eğitim ve öğretim hakkından mahrum bırakılamayacağı, eğitimin tüm bireyler için zorunlu ve parasız olduğu belirtilmiştir. Anayasa, tüm bireylerin eğitim hakkını güvence altına alan bir çerçeve çizmektedir (Durmaz, Kızılaslan ve Yazıcıoğlu, 2022).

Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 4. maddesinde ise ülkedeki eğitim kurumlarının herhangi bir cinsiyet, dil, din, engellilik ve ırk ayırımı yapmaksızın herkesi kapsadığı belirtilmektedir. Bu maddeye 2014 yılında "engellilik" ibaresi eklenmiştir. 2005 yılında anayasaya eklenen "5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun", ülkemizde engelli haklarını en geniş şekilde ele alan kanundur. Bu kanunda engeli bireylerin eğitim hakları ile ilgili; bu hakkın engellenmeyeceği, engeli olan bireyin özel durumu ve farklılığına yönelik kamu binalarında erişim kolaylığını sağlamak için uygun çevresel düzenlemelerin yapılacağı, engelli bireylerin eşit koşullarda ve yaşam boyu eğitim hakkından yararlanacağı belirtilmiştir. Bu sayede devlet her eğitim kademesindeki bireylerin eğitimini planlar, eğitime geç başlamış bireyleri entegre eder, bireylerin gereksinimine yönelik işaret dili sistemi, kabartma yazı, sesli kitap gibi eğitim olanaklarını sağlar. Anayasanın 13. maddesinde bu bireylerin meslek edinebilmesine ilişkin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nı ve MEB'i sorumlu tutarak gerekli alanda eğitim almalarını sağlamaktadır (Sart vd., 2016).

Almanya, Alman anayasasının 7. Maddesinde, özel eğitimin kurumsal temeline yer verilmektedir. Bu anayasaya göre, özel eğitim kurumlarının her bölge kanunu ile bütünlük içerisinde olması gerekmektedir. Ayrıca kurumların özel dini hizmetlerinin olmaması ve pedagojik yeterliliği sağlamış olmaları gerektiği belirtilmiştir. 11 Ağustos 1951'de yapılan bir düzenlemeyle özel eğitim için bir standart çerçeve oluşturulmuştur (Sart vd., 2016).

Almanya’da özel eğitim hizmetleri farklı bölgelerde farklı şekillerde uygulanırken, ülkenin genelinde çocuğun ve ailesinin gereksinimlerine yönelik hizmetlerden faydalanmasını sağlayan federal bir yasal düzenleme bulunmaktadır. Özel eğitim faaliyetleri bu hizmetleri yerine getiren merkezler tarafından yürütülmektedir. Bu merkezler genel olarak farklı disiplinleri içeren “disiplinler arası erken müdahale merkezleri” ve tanı odaklı “sosyal pediatrik merkezler” olarak hizmet vermektedir. Ayrıca bir özel merkez bulunmadığında tüm özel eğitim faaliyetleri devlet tarafından yürütülmektedir. Hizmetler sunulurken aile merkezli yaklaşım sayesinde ailelerin tüm sürece dahil edilmeleri ve etkin rol almaları sağlanmaktadır. Farklı disiplinler tarafından haftalık toplantılar yapılarak bireye yönelik tüm süreçler ele alınmaktadır (Sohns vd., 2010; Tomris ve Çelik, 2021).

3.3. Türkiye’de Engellilere Yönelik Özel Eğitim Uygulamaları

Ülkemizde özel eğitim uygulamalarının yıllara göre dağılımına bakıldığında 2001-2002 öğretim yılında; 342 okul, 2.834 öğretmen ve 53.306 öğrenci sayısı bulunurken, bu sayı 2016-2017 öğretim yılında artmış ve bu sayının 1.362 okul, 12.009 öğretmen ve 333.598 öğrenci kadar olduğu belirlenmiştir. Yakın döneme bakıldığında yine 2016-2017 öğretim yılında; 242.486 öğrenci kaynaştırma eğitimi içerisinde yer alırken, 48.212 öğrenci özel eğitim kurum ve okullarında ve 42.900 öğrenci özel eğitim sınıflarında örgün eğitim almıştır (Erdoğan ve Gökmen Genç, 2018).

Ülkemizde engelli bireylerin tanınması özel eğitim sürecinin önemli bir parçasıdır. Buna yönelik Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü öncülüğünde erken tanı çalışmaları yapılmaktadır. Sürecin ilk aşaması taramalardır. Yenidoğan bebelere Sağlık Bakanlığı tarafından rutin olarak yaptırılan tarama testleri sayesinde erken dönemde özel gereksinimi olan çocuklar belirlenebilmektedir. İlerleyen süreçte aile hekimleri tarafından tıbbi kaynaklı özel gereksinim ihtiyacı olan bireyler tespit edilmektedir. Tüm bunlara rağmen tespit edilemeyen bireyler okul döneminde öğrenme yetersizliklerine bağlı olarak öğretmenler ya da psikolojik danışmanlar tarafından tespit edilebilmektedir. Türkiye’de okul öncesi eğitim zorunlu olmadığı için bu dönemde erken tespit çalışmaları sektöre uğrayabilmektedir. Öğretmenlerden zamanının çoğunu okulda geçiren risk açısından şüphelendikleri çocukların aileleri ile görüşmeleri, uygun tarama testleri ile okuldaki rehberlik hizmetlerine yönlendirmeleri ve okul yönetimi ile paylaşarak tanılama sürecini

yürütmeleri beklenmektedir. Okul yöneticileri hastane ya da Rehberlik Araştırma Merkezlerinden randevu işlemleri veya okul araçları ile ulaşım konusunda destek sunabilmektedir. Değerlendirme yapılırken tıbbi tanı için hastaneye yönlendirilen bireylerin eğitsel değerlendirilmeleri standardize edilmiş testler ile yapılmaktadır (Çitil ve Polatoğlu, 2020; Sart vd., 2016).

Türkiye’de özel eğitim hizmetleri, resmi ve özel eğitim kurumları tarafından sağlanmaktadır. Bazı kurumlar tamamen özel eğitim hizmetlerine yönelik faaliyetlerde bulunurken, bazı kurumlarda ise bu hizmetler genel eğitim içerisine entegre edilmiş şekilde yürütülmektedir. Normal eğitim faaliyetlerinden ayrı olarak faaliyet gösteren kurumlar; Bilim ve Sanat Merkezi, Özel Eğitim Anaokulu, Özel Eğitim İlkokulu ve Ortaokulu, ortaöğretimde özel eğitim hizmeti veren okul ve kurumlar, işitme engelli, görme engelli ve ortopedik engelli bireyler için açılan okul ve kurumlar, hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan bireyler için açılan okul ve kurumlar, birden çok engeli bulunan bireyler için açılan özel eğitim okul ve kurumları, özel eğitim mesleki eğitim merkezi (okulu), özel eğitim iş uygulama merkezi (okulu), özel mesleki rehabilitasyon merkezleri, rehberlik ve araştırma merkezleri, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleridir. Bu kurumlar bireyin engeli, yeterliliği veya ihtiyacı olan eğitimine ve mesleki gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra genel eğitim faaliyetleri kapsamında kaynaştırma uygulaması, özel eğitim sınıfı, hastane sınıfı, destek eğitim odası ve evde eğitim özel eğitim hizmetleri sunulmaktadır (Karaca ve Bayır, 2021). Kaynaştırma sınıfları, özel gereksinimi olan bireyin normal akran grubu ile eğitim görmesine olanak sağlarken, özel eğitim tanısı almış görme ve işitme engeli, otistik ya da zihinsel engeli olan bireylerin oluşturduğu sayı olarak daha az olan özel eğitim sınıfı, yatarak ve sürekli tedavi gören özel eğitim gereksinimi olan bireylere yönelik hastane sınıfı, üstün yetenekli bireylere yönelik destek eğitim odası ve eğitim çağına gelmiş ancak sağlık durumu nedeniyle eğitimine devam edemeyen bireyleri kapsayan evde eğitim sınıfları tüm bu bireylere yönelik hizmetler vermektedir (Karabörk, 2018). Bunun yanı sıra özel eğitim hizmetleri verilirken gelişim dönemleri de dikkate alınmaktadır.

Özel eğitim erken çocukluk döneminde, herhangi bir gelişimsel yetersizliği bulunan ya da riski olan çocuk ve ailelerine yönelik sunulurken, özellikle 0-36 ay aralığında engeli olan bireyler yönelik hizmetler “Erken Özel Eğitim Hizmetleri” bünyesinde gerçekleştirilmektedir. Bu yaş aralığındaki çocukların eğitim hizmetlerinin planlama ve uygulama süreçleri “Özel Eğitim Hizmetleri Kurulu” tarafından gerçekleştirilmektedir. Okul öncesi

çocukluk döneminde ise ülkemizde Özel Eğitim Anaokulu sayısı MEB tarafından 23 olarak iletilmiştir (MEB, 2006). İlkokul ve ortaokulda engelli bireyler öncelikle kaynaştırma kapsamında eğitim hizmetlerinden yararlanırken, yeterlilik oranına göre bazı bireyler özel eğitim kurumlarında eğitimine devam etmektedir. İlköğretim faaliyetini tamamlayamamış ya da çeşitli nedenlerle entegre olamamış çocuklara yönelik MEB in uzaktan eğitim programı yer almaktadır. İlerleyen eğitim sürecinde engelli bireyler Açık Öğretim Lisesi veya Mesleki Açık Öğretim Lisesine devam edebilirken, engellilik durumuna göre bireyselleştirilmiş eğitim programı dikkate alınarak süreç yürütülmektedir. Yükseköğretimde ise 100 puan almış engelli bireyler özel yetenek sınavı ile çeşitli programlara yerleştirilebilmektedir (MEB, 2006).

3.4. Almanya’da Engellilere Yönelik Özel Eğitim Uygulamaları

Alman eğitim sistemi içerisinde yer alan özel gereksinimli bireylerle ilgili sayılara bakıldığında 550.000 özel eğitim ihtiyacı olan öğrencinin eğitim gördüğü, bunların %42’sinin genel okullarda, %58’inin özel okullarda eğitim gördüğü belirtilmiştir. 2008’den 2018’e kadar geçen sürede, genel okullarda eğitim gören özel gereksinimli öğrenci sayısının ikiye katlandığı ve özel okulların sayısının giderek azaldığı bildirilmiştir. 2005 yılında 3468 özel okul bulunurken, 2017 yılında 2865 özel okul bulunmaktadır. Ancak, 2007’den bu yana, özel okullardaki öğrencilerin toplam okul çağındaki öğrenci sayısına oranı %4,2’dir ve değişiklik göstermemiştir. Bu durumun yıllar geçtikçe daha fazla sayıda çocuğun özel desteğe ihtiyaç duymasıyla ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Ahrbeck ve Sciences, 2020). Yapılan diğer bir çalışmada ise Almanya’daki tüm öğrencilerin yaklaşık %6,6’sının tanımlanmış edilmiş bir özel eğitim gereksinimi olduğu saptanmıştır (Hollenbach-Biele ve Klemm, 2014).

Engel açısından risk altındaki öğrencileri mümkün olduğu kadar erken tespit etme hizmeti danışmanlık merkezleri tarafından sağlanmaktadır (Ellger-Rüttgardt, 2006). Tanılama süreci genel olarak öğretmenler veya ebeveynler tarafından başlatılır. Bunu takiben, özel öğretmenler ve uzmanlar, çocuğun sosyal çevresinin değerlendirir. Yeterlilik ve becerilere ilişkin teşhis araçları ile tanı sürecini uygular ve aileyi bilgilendirir. Değerlendirme genellikle özel bir eğitimci tarafından yapılır. Eğitimci, bireyin özel eğitime ihtiyaç olup olmadığını velilere bildirir ve uygun okul konusunda tavsiyelerde bulunur. Ancak, zihinsel yetersizliği veya

fiziksel bir engeli olan birçok öğrenciye daha okula kayıt olmadan teşhis konulabilmektedir (Knoll ve Fediuk, 2012; Sansour ve Bernhard, 2018).

Almanya’da, uzun süredir devam eden üç aşamalı temel bir orta öğretim yapısı geleneği bulunmaktadır. Dört yıllık ilkokuldan sonra (Berlin ve Brandenburg federal eyaletlerinde altı yıl) öğrenciler, ilkokuldaki performanslarına ve notlarına bağlı olarak üç farklı okul türünden birine atanmaktadırlar. (Hollenbach-Biele ve Klemm, 2014). 2009 yılında Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi’nin Almanya tarafından onaylanmasından sonra, özel ihtiyaçları olan öğrencilerin üç aşamalı eğitim sistemine dâhil edilmesi için güçlü çabalar sarf edilmiştir (Hollenbach-Biele ve Klemm, 2014; Sansour ve Bernhard, 2018). Bunun yanı sıra Almanya’da, ana müfredatı takip edebilen öğrenciler (normal öğrenme hedeflerini karşılayabilenler) ve uyarlanmış bir müfredata ihtiyacı olan öğrenciler (özel eğitime ihtiyacı olanlar) olmak üzere 2 farklı türde eğitim verilmektedir. Özellikle özel eğitim gereksinimi olan öğrenciler söz konusu olduğunda, öğretmenlerin bu öğrenciler için farklı eğitim planları uyguladıkları belirlenmiştir. Ancak, özel eğitim gereksinimi olan bireylerin hangi eğitim müfredatlarına tabi tutulacağı federal eyalete bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Sansour ve Bernhard, 2018).

Almanya’da özel eğitim sistemi, dokuz farklı özel okul türüne ayrılmıştır. Öğrenciler engellerine göre görme bozukluğu olanlar, görme engelliler, işitme engelliler, ağır işitme engelliler, zihinsel engelliler, bedensel engelliler, öğrenme güçlüğü çekenler, konuşma güçlüğü çekenler ve duygusal engelliler okullarına yerleştirilmektedir (Knoll ve Fediuk, 2012; Nusser, 2021). Almanya’ da özel eğitim ihtiyacı olan gruplar içerisinde en büyük grup %40’lık oranla öğrenme güçlüğü olan öğrencilerdir. Bu bireylerin %57’si mesleki eğitim programlarına entegre edilir. Bu grubu takiben zihinsel engellilik %16, duygusal ve sosyal engellilik %14, konuşma ve dil bozukluğu %11, fiziksel engellilik %7, çoklu engellilik %5, işitme engelliliği %3, hastalık engelliliği %2 ve görme engelliliği %2 oranında görülmektedir (Orhan ve Genç, 2015). Özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin çoğunluğunun öğrenme, dil veya sosyo-duygusal gelişim alanlarında özel ihtiyaçları vardır. Birden fazla engeli olan çocuklar genellikle, çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak için en uygun donanıma sahip olduğu düşünülen özel okullara yerleştirilir. Örneğin, hem görme engelli hem de zihinsel engelli öğrenciler görme engelliler okullarına, fiziksel ve zihinsel engelli öğrenciler ise genellikle fiziksel engelli öğrencilerin bulunduğu okullara yerleştirilmektedir (Ellger-Rüttgardt, 2006; Sansour

ve Bernhard, 2018). Özel eğitim gereksinimi olan bireylere ihtiyacına yönelik gittikleri özel okullarda, genel ikinci düzey eğitimde mevcut olan üç ana organizasyon seçeneğini sunulmaktadır: Hauptschule (ana okul), Realschule (ortaokul) ve Gymnasium (lise okulu). Böylece özel okullara devam eden öğrenciler yeteneklerine göre Abitur (diploma) seviyesine kadar okul sertifikası alabilmektedir (Ellger-Rüttgardt, 2006; Sansour ve Bernhard, 2018). Almanya'daki özel okullar mesleki eğitime yönelik rehberlik sağlamak için kariyer danışma merkezleri ile yakın işbirliği içinde çalışmaktadır. Mesleki eğitim sistemi, engelli gençlere mesleklere özgü eğitim vermeleri için bir dizi fırsat sunmaktadır. Bu merkezlerin yanı sıra, bireyleri destekleyici ve sosyo-pedagojik yardım sağlayan çeşitli eğitim kursları bulunmaktadır. Genellikle 20 yaş veya sonrasında okulu bırakan zihinsel engelli kişilere, engelliler için korunaklı atölyelerde yer verilmektedir (Ellger-Rüttgardt, 2006) .

Engelli okullarında eğitim tam gündür. Öğrenme ve davranış bozukluğu olan öğrencileri bünyesinde bulunduran okullarda zorunlu eğitim süresi toplam 10 yıldır. Bu bireyler zorunlu eğitim süresini tamamladıktan sonra mesleki eğitim görürler. Mesleki eğitim alamayacak engelli bireyler zorunlu olan mesleki eğitim sürecini özür durumuna uyan okullarda geçirmek mecburiyetindedir. Engelli bireylerin okul sistemi içerisinde normal eğitim sürecindeki tüm aşamalar yer almaktadır. Bu okulların vermiş olduğu diplomalar normal okulların verdikleri diplomalara denktir. Eğitim yılı sona erdiğinde öğrenci bazında okula devamının yararlı olup olmadığına karar verilir. Öğrenci değerlendirmelerde uygun görüldüğü takdirde genel eğitim okullarına geçebilir (Orhan ve Genç, 2015). Tüm bunların yanında, hastanelerdeki çocuklar için hastanelerde ve farklı nedenlerle okula gidemeyen ve evde kalmak zorunda olan bireyler için de evde özel eğitim yöntemleri ile hizmet verilmektedir (Ellger-Rüttgardt, 2006).

3.5. Kaynaştırma/Bütünleştirme, Kaynaştırma Destek Eğitim Hizmetleri

1960'lı yıllarda insan hakları ve özel eğitim alanlarında yaşanan gelişmeler sonucunda, özel gereksinimli öğrencilerin genel eğitim okullarında akranlarıyla birlikte eğitim alma hakkına sahip olduğu, bunun uygulamaya yansıtılması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır. Ardından uluslararası alanda imzalanan sözleşmelerle bu haklar güvence altına

alınmıştır. Bunun yanı sıra 1970’li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde başlatılan kaynaştırma uygulamaları zaman içerisinde yaygınlaşarak pek çok ülkenin eğitim politikasının temelini oluşturmaya başlamıştır. Türkiye’de kaynaştırma uygulaması 1983 yılında çıkarılan 2916 sayılı “Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu” ile başlatılmış, 1997’de çıkarılan 573 sayılı “Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ve buna dayalı olarak 2000 yılında yürürlüğe giren “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği” ile yaygın olarak uygulanmaya başlanmıştır. Bu sayede günümüzde özel gereksinimli bireylerin eğitimi ayrılaştırılmış ortamlarda veya genel eğitim sınıflarında verilen kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi yoluyla yapılabilmektedir (Orhan & Genç, 2015). Ayrılaştırılmış eğitimde, özel gereksinimli bireyler özel eğitimli öğretmenler tarafından, engel türüne ve derecesine göre geliştirilmiş programlar kapsamında eğitim alırlar. Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamasında ise, herhangi bir yetersizlik nedeniyle özel gereksinimleri olan öğrencilerin genel eğitim verilen okullarda akranlarıyla birlikte eğitim almaları sağlanır (Orhan ve Genç, 2015). Bu yaklaşım ilk yıllarda kaynaştırma (mainstreaming/integration) olarak isimlendirilirken günümüzde genellikle “bütünleştirme” (inclusion, inclusive education) olarak adlandırılmaktadır (Sansour ve Bernhard, 2018).

Konuyla ilişkili olarak 2001-2020 yılları arasında Türkiye’deki özel eğitim okullarında, özel eğitim sınıflarında ve kaynaştırma sınıflarında öğrenim gören engelli öğrencilerin, öğretmenlerin ve okulların sayılarının incelendiği raporda, öğretim yılı ilerledikçe öğrenim gören öğrenci, okul sayısı ve öğrenim veren öğretmen sayısında belirgin bir artış olduğu ortaya koyulmuştur. Raporda 2019-2020 yılları arasında özel eğitim okullarında öğrenim gören öğrenci sayısının 55,588; özel eğitim sınıflarında öğrenim gören öğrenci sayısının 51.886; kaynaştırma sınıflarında öğrenim gören öğrenci sayısının 318.300 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca 2001-2002 yılında özel eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrenci sayısı 53.306 iken 2019-2020 öğretim yılında bu sayının yaklaşık 8 kat artarak 425.774 rakamına ulaştığı belirlenmiştir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2021).

Almanya’da ise ağır engelliler özel okullara, daha az engelliler ise kaynaştırma okullarına yerleştirilmektedir. Almanya’da bulunan Deutsche Institut für Menschenrechte (Alman İnsan Hakları Enstitüsü) (DIM), genel ve özel olmak üzere ikili bir sistemi sürdürmenin çok maliyetli olduğunu ve kaynaştırmayı baltaladığını bu nedenle de özel okulların kapatılması

gerektiğini öne sürmüştür (Deutsche Institut für Menschenrechte, 2019). Almanya kaynaştırma eğitimine bakıldığında; kaynaştırma eğitiminde genellikle özel eğitim öğrencilerine eğitim vermede uzmanlaşmış ikinci bir öğretmen, bir alan öğretmeniyle birlikte ders verir. Almanya’da 16 federal eyalet arasında kaynaştırma eğitim uygulamasında farklılıklar vardır. Özel gereksinimli tüm öğrenciler için kaynaştırma eğitime katılma durumu tüm federal eyaletlerde vardır, ancak bu öğrencilerden bazılarının özel bir okulda eğitim alma olasılığı da vardır (örn. Öğrenme güçlüğü veya sosyoduygusal bozuklukları olan öğrenciler için). Bu öğrenciler için müfredat içerisinde kişiselleştirilmiş bir eğitim planı oluşturulur. Özel eğitim gereksinimi gerektiren gruplardan biri olan öğrenme güçlüğü öğrencileri daha sık olarak kaynaştırma sınıflarına dâhil edilir. Kaynaştırma eğitime katılan özel eğitim öğrencilerinin oranı, Almanya’nın federal eyaletlerinde büyük farklılıklar göstermektedir. Bu okulların uygun şekilde öğretmek için kaynakları olmadığı zaman özel eğitim gereksinimli öğrencileri reddedebilmesinden kaynaklanmaktadır. Uygulamada, normal okullar, özel eğitim öğrencilerinin(örn. tekerlekli sandalyedeki öğrenciler), katılımlarını yeterince sağlayamadıklarında (örn. okula engelsiz erişim olmaması) reddedebilir. Bu nedenle, kaynakların eksikliği, Almanya’da kaynaştırma eğitiminin uygulanmasının önündeki en büyük engellerden biridir (Alnahdi ve Schwab, 2021).

SONUÇ

Özel eğitim hizmetleri engelli bireylerin sosyal ve ekonomik alanda var olmalarını sağlayan ve bunun için çeşitli hizmetleri sunan bir alandır. Eğitim faaliyetlerinin günümüzde giderek önem kazanması ile birlikte bu bireylerin eğitim hizmetlerine ulaşmaları açısından birtakım sorunlar yaşanmaktadır. Eğitimin yeterince ve bireyin yeterliliğine uygun olmaması günümüz bilgi toplumunda mesleki ve istihdam olanaklarının dışına itilmesine sebep olmaktadır. Bu bireyler bedensel ihtiyacın olmadığı ofis hizmetlerinde kendilerine yer bulabilmektedir. Ülkemizde engelli bireylere yönelik eğitim faaliyetleri sınırlı kalırken bu bireylerin eğitim olanakları anayasa ile güvence altına alınmıştır. Almanya’da ise bu bireyler eğitim sistemi içerisinde iyi şekilde entegre edilmiş ve kaynaştırma faaliyetleri üzerinde önemle durulmuştur. Öğrenme güçlüğü olan bireylerin her iki ülkede de yüksek oranda olduğu görülmektedir. Günümüze özel eğitim kapsamındaki faaliyetler genişletilmiştir. Eğitim gereksinimi olan engelli birey sayısının yüksek olması nedeniyle eğitimde ve özellikle kaynaştırma

sınıflarının fiziki alt yapıları ve eğitimci sayıları yetersiz kalmaktadır. Uygun fiziki altyapının sağlanması bu imkânların ücretsiz ve sosyal devlet çatısı altında verilmesi, geliştirilmesi eğitim ihtiyacını karşılayacaktır (Orhan ve Genç, 2015).

KAYNAKÇA

- Ahrbeck, B. ve Sciences, M. F. (2020). Analysis of barriers to inclusive schools in Germany: Why special education is necessary and not evil. *Education Sciences*, 10(12), 358. <https://doi.org/10.3390/educsci10120358>
- Alnahdi, G. H. ve Schwab, S. (2021). Inclusive education in Saudi Arabia and Germany: Students' perception of school well-being, social inclusion, and academic self-concept. *European Journal of Special Needs Education*, 36(5), 773-786.
- Çitil, M. (2012). *Yasalar ve özel eğitim*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Çitil, M. ve Polatoğlu, Y. (2020). Türkiye'de Eğitsel Değerlendirme ve Tanılama. In U. Sak & S. Toraman (Eds.), *Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetleri*, 1:77-88).
- Durmaz, O., Kızılaslan, A. ve Yazıcıoğlu, T. (2022). Fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (55), 128-146.
- Ellger-Rüttgardt, S. (2006). Special education in Germany. *European Journal of Special Needs Education*, 10(1), 75-91. <https://doi.org/10.1080/0885625950100108>
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2021). *Engelli ve yaşlı istatistik bülteni*. <https://www.ptonline.com/articles/how-to-get-better-mfi-results>
- Erdoğan, E. ve Gökmen Genç, K. (2018). Örnek ülke uygulamalarıyla özel eğitim hizmetleri. In *5th International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)*, 26-29. <https://www.researchgate.net/publication/347913483>
- Hatipoğlu, S. S. (2022). Educational services provided to immigrant children with special needs: Comparison of the USA and Turkey. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(1), 395-421. <https://doi.org/10.17152/gefad.958041>

- Hollenbach-Biele, N. ve Klemm, K. (2014). *Update Inklusion – Datenreport zu den aktuellen Entwicklungen*. 32.
- Karabörk, R. (2018). *Özel eğitim okulu yöneticilerinin özel eğitim mevzuatına ilişkin görüşleri*. <http://acikerisim.kku.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12587/15506>
- Karaca, M. F. ve Bayır, Ş. Türkiye’deki genel amaçlı ve özel eğitim okulları üzerine bir inceleme. *Scientific Educational Studies*, 5(2), 205-232.
- Kargın, T. (2007). Eğitsel değerlendirme ve bireyselleştirilmiş eğitim programı hazırlama süreci. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 8(01), 1-15.
- Knoll, M. ve Fediuk, F. (2012). Physical education for children and youth with disabilities in the special education and general school systems in Germany. *Aplikované Pohybové Aktivité v Teorii a Praxi*, 5(1).
- Kuşçu, E. Günday, R., (2020). Fransız İşaret Dilinde Selamlaşma ve Tanışma Öğretimi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(39): 61-71.
- MEB. (2006). *Millî eğitim bakanlığı özel eğitim hizmetleri yönetmeliği*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm>
- Nusser, L. (2021). Learning at home during COVID-19 school closures – How do German students with and without special educational needs manage? *European Journal of Special Needs Education*, 36(1), 51–64. <https://doi.org/10.1080/08856257.2021.1872845>
- Orhan, S. ve Genç, K. (2015). Engellilere yönelik ülkemizdeki özel eğitim hizmet uygulamaları ve örnek ülke karşılaştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 35(2), 115–147. <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TWpFd01qRTNOdz09>
- Özbey, Ç. (2007). *Özel Çocuklar ve Terapi Yöntemleri*. İnkılâp Kitabevi.
- Özdemir, L., Çifci, H. ve Sayan, Ö. (2022). Tarihsel süreçte özel eğitim uygulamaları, kurumları ve görevli personellerin incelenmesi. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(9).
- Rossa, C. (2017). The history of special education. *Journal for Perspectives of Economic Political and Social Integration*, 23(1-2), 209-227.
- Sak, U. ve Toraman, S. (Eds.). (2020). *Türkiye’de özel eğitim hizmetleri*. Afşar Ofset. [Link]

- Sansour, T. ve Bernhard, D. (2018). Special needs education and inclusion in Germany and Sweden. *Alter*, 12(3), 127–139. <https://doi.org/10.1016/j.alter.2017.12.002>
- Sart, H., Barış, S., Sarıışık, Y. ve Düşkün, Y., (2016). *Engeli olan çocukların Türkiye 'de eğitime erişimi: Durum analizi ve öneriler.*
- Sohns, A. Hartung, A. ve Camargo, O. K. D. (2010). The early-aid-system in Germany. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 2 (2) , 111-123 . DOI: 10.20489/intjecse.107963
- Tomris, G. ve Çelik, S. (2021). Erken çocukluk özel eğitimi: Kuramsal ve yasal temeller, Dünya'daki ve Türkiye'deki son eğilimler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 23(1), 243–269. <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.748893>
- Ulugöl, F. & Erbaş, E. (2020). Özel gereksinimi olan öğrencilerin okul dönemi geçişleri: yaşanan zorluklar ve çözüm önerileri. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(2), 444-459.